

NOTES PER A L'ESTUDI DE LA BASÍLICA I DEL CONJUNT EPISCOPAL PALEOCRISTIÀ DE BARCELONA. VALORACIÓ DE LA PRIMERA FASE

J. Oriol Granados

INTRODUCCIÓ

La comunicació que presentem no és més que una mostra resumida del treball que des del Centre d'Arqueologia de la Ciutat de Barcelona es du a terme al subsòl arqueològic del Museu d'Història de la Ciutat de Barcelona.

En aquest indret es conserven les estructures del recinte romà de la colònia Barcino, i d'etapes posteriors medievals –el palau bisbal o comtal alt medieval i la catedral romànica– que han estat descobertes al llarg de diferents campanyes d'excavació iniciades a partir de 1931, moment en el qual es va efectuar la labor arqueològica sota el solar de la Casa Padellàs –seu del Museu– i de la Plaça del Rei.

També formen part d'aquest ric patrimoni, els vestigis d'algunes construccions que posteriorment foren localitzades sota el carrer dels Comtes de Barcelona i de la Plaça de Sant Iu on, entre altres edificis, varen ser descobertes les restes del conjunt paleocristià, constituït per la basílica i el baptisteri coneguts a través de diferents publicacions.

Aquest treball s'inscriu dins l'estudi general del conjunt episcopal que, des de fa alguns anys, realitzem amb l'objectiu central d'interpretar les estructures, establir la seqüència històrica i reconstruir la forma de les edificacions. Una vegada coneguda la problemàtica general i formulades les hipòtesis de treball, l'estudi permetrà prosseguir la recerca arqueològica de camp en les zones que encara no han estat excavades.

El projecte el desenvolupem en tres fases dividides en relació a les parts conegudes dels edificis:

1. La basílica. L'aula basilical de tres naus localitzada sota el carrer dels Comtes, del Palau Reial Major i de la Catedral.

2. Les estructures annexes. Dependències i habitacions de l'entorn de la basílica que completaven la *insula* dins la qual va ser aixecat aquest primitiu complexe cristià.

3. El baptisteri. Edifici de planta quadrada amb la piscina central adossat als peus de la basílica, les restes del qual estan ubicades sota la Catedral.

Calia partir, però, d'un aixecament topogràfic molt acurat i precís que en aquests moments s'efectua conjuntament amb els membres del Centre d'Arqueologia Roberto López i Edmond Mestres. Llegint i analitzant cadascuna de les estructures es van representant en relació a les coordenades i cotes altimètriques generals de la ciutat, la qual cosa possibilita la relació d'aquests elements amb tot el contexte arqueològic.

El plànol resultant serveix com a base del registre gràfic de tota la informació i de les dades obtingudes en el decurs de la recerca.

BREU HISTÒRIA DE LA RECERCA

Per primera vegada van ser trobats elements pertanyents a la primitiva seu cristiana de la ciutat en el decurs dels treballs de recerca del cos de Sant Pere Nolasc a finals del s. XVIII (1781- 1788). Als diferents manuscrits que ens han arribat describint l'acció, es fa constar que a uns 10 o 12 pams de profunditat aparegué un paviment i quatre columnes de 8 pams, de marbre i de pedra. Així mateix, una columna que superava els 17 pams i d'altres columnes que mantenien un cert paral·lelisme. Però, no varen saber de què es tractava.

La localització de la basílica paleocristiana data, però, de l'any 1945, quan, D. Agustín Duran i Sanpere, va posar al descobert en les excavacions

del carrer dels Comtes, iniciades el 1944, les primeres restes arqueològiques, corresponents al paviment d'«opus signinum» i cinc bases de columnes. Engelbert Kirschbaum examinà els testimonis i els identificà com a pertanyents a la basílica paleocristiana.

Les campanyes es van allargar fins l'any 1954, moment en que es va haver d'aturar el treball, en topar amb els fonaments de la catedral gòtica.

Els treballs es reprengueren l'any 1964 sota la direcció del Dr. Palol i amb la col·laboració dels doctors Antonio Arribas, Pau Verrié i Ana Mª Adroer, essent director del Museu el Sr. Udina Martorell. Durant aquesta campanya es perforaren els fonaments de la catedral gòtica i s'excava l'àmbit situat sota la capella de Sant Bernardí, trobant-se el límit sud-oest de la basílica.

L'any 1967 s'inicia una nova etapa d'excavació els treballs de la qual comencen amb l'obertura de l'àmbit sota l'actual capella de Sant Marc. El professor Verrié, responsable d'aquesta intervenció, decideix sobrepassar el límit de la basílica, i descobreix les primeres evidències del baptisteri al novembre de 1968.

A partir d'aquesta data i fins al 1983 se succeïren diferents campanyes centrades exclusivament en l'àrea baptismal, treball que es va veure afavorit des dels anys setanta per la construcció d'una llosa de formigó gràcies a la qual es podia prosseguir l'excavació amb comoditat i independència per sota de la catedral.

En el decurs d'aquest darrers anys es va posar al descobert la piscina octogonal completa amb les quatre escales interiors; el basament de les columnes que sustentaven l'estructura de coberta i delimitava el recinte central del baptisteri, possiblement format per cancells disposats sobre una sabata de pedra que tancaven els espais intercolumnars sota el cimbori o coberta central. També la canalització que abastia d'aigua la piscina i el mur d'opus incertum, arrebossat interiorment, que tancava el baptisteri pel costat sudoriental.

Finalment els testimonis d'una piscina anterior a la octogonal, de planta rectangular o, més segur, en forma de creu.

ESTAT DE LA QÜESTIÓ

La seva situació

La basílica i el baptisteri es troben enclavats en una zona marginal del recinte romà com és l'angle N, en una *insula* delimitada per un *decumanus*

minor, un *cardo minor*, l'*intervallum* i el *vallum* –la propia muralla– en un dels punts d'inflexió angular que caracteritzen la planta del recinte romà de la Colònia Barcino. El seu emplaçament és, doncs, relativament allunyat dels carrers principals i del centre de la ciutat. A la basílica s'havia d'accedir a través del costat NO de l'*intervallum*.

La basílica

L'aula basilical, de tres naus, va ser construïda dins una *domus* que ocupava una *insula* trapezoidal, fet que determinarà la seva forma irregular, que seguia un eix N-S.

És evident que aquesta obra representaria un enderroc selectiu de les estructures interiors de la casa per poder disposar d'un ampli espai, conservant, però, possiblement els murs de façana i la resta de les dependències, les qual s'integrarien, amb algunes reformes i adaptacions, a la propia basílica per desenvolupar activitats pastorals diverses.

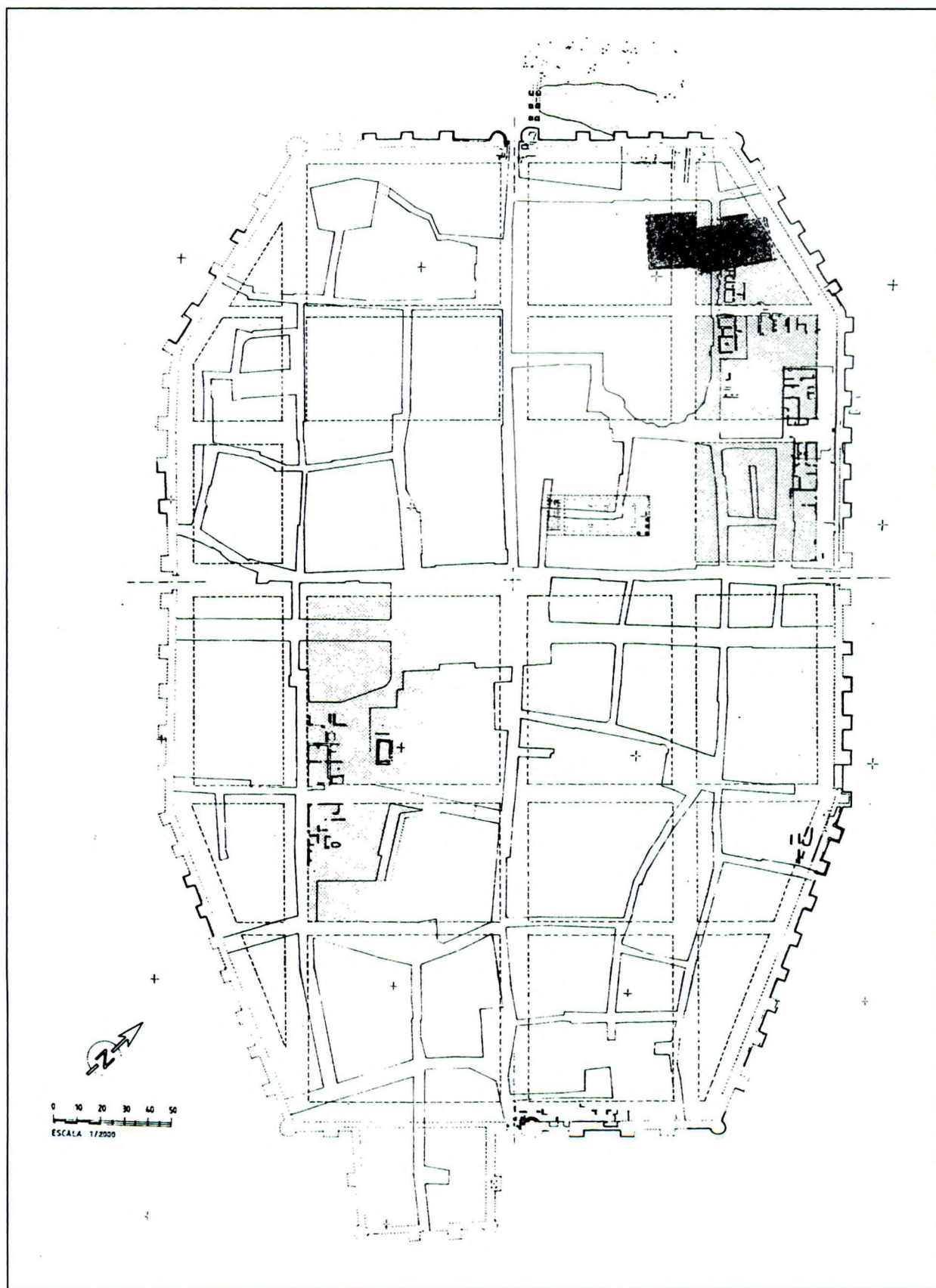
El paviment conservat, –l'únic que va tenir aquesta construcció– és d'opus signinum en el que queden integrats els basaments de les columnes.

Els murs estaven decorats amb pintures, reconeixent fins al moment si més no tres etapes –dos amb motius diversos i una llisa– per la superposició observada sobre el mur del costat de l'epístola –de capes de morter i pintura.

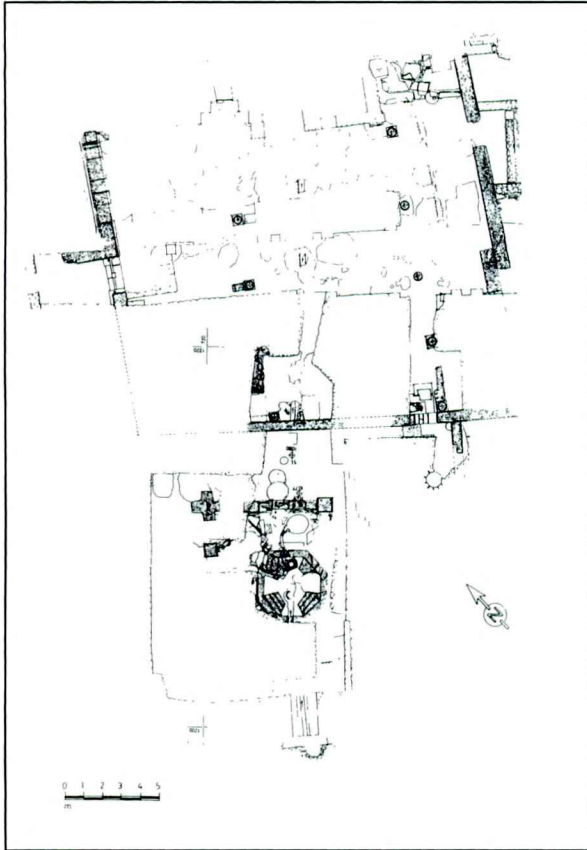
Al costat NE es localitza la porta principal, oberta en un cos més avançat de la nau de l'evangeli. Al costat oposat una petita porta comunicà durant un curt període de temps l'aula amb les dependències annexes. L'altre obertura coneguda comunicava amb l'interior del baptisteri, salvant un desnivell existent entre els dos edificis a través d'una escala, els graons de la qual són daus de pedestals honorífics de pedra calcària.

Les naus estaven separades per murs sustentats per un joc de columnes i arcs, de les quals s'han conservat les bases i alguns dels fustos.

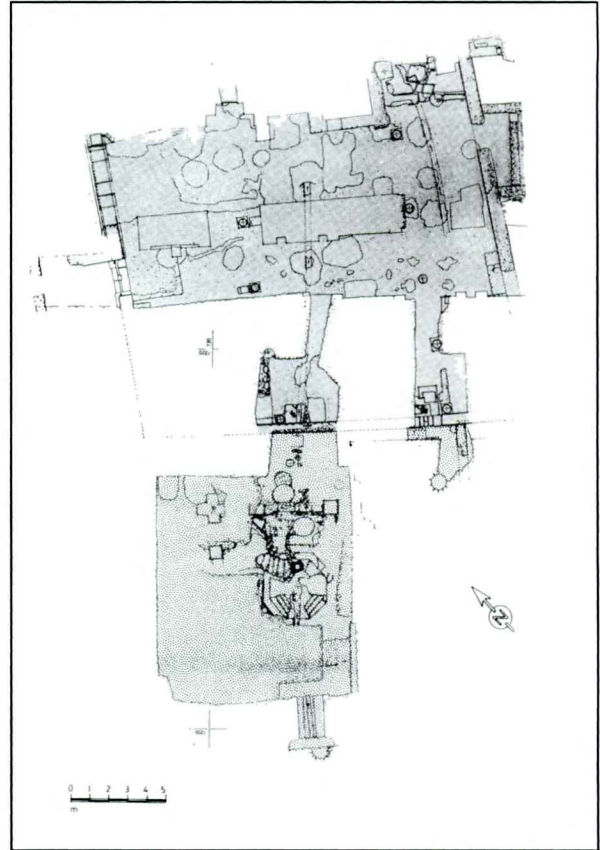
A la part més propera a la capçalera –de la qual no ha arribat cap testimoni– es conserva en l'angle E una plataforma feta amb peces de marbre separades amb un cancell de marbre anclat al paviment d'opus signinum en el qual es practicà una rasa, que deixava, enmarcat per dues petites columnes o elements verticals de les quals resten els basaments i els negatiu dels fonaments, un estret espai d'accés.

1. Situació del conjunt episcopal paleocristià dins el recinte de la ciutat romana. Emplaçat en dues «insulae» de l'angle N.

2. Planta de les restes de l'estructura de la basílica i del baptisteri localitzades fins ara.

3. Divisió dels dos àmbits. En trama fina la basílica en trama gruixuda el baptisteri.

El baptisteri

El baptisteri, edifici de planta quadrada, s'aixeca adossat als peus de la basílica, convertint la seva façana posterior en mitjera. En part, ocupà la superfície d'un carrer –un *decumanus minor*–, extenent-se per una ínsula colindant.

La diferència molt marcada del nivell topogràfic entre el carrer i l'interior de la basílica –ja existia entre el *decumanus minor* i la *domus* preexistent– motivada per la inclinació de les capes geològiques del terreny natural cap el peu del turó on s'aixeca muralla, dóna lloc a la desigual disposició de les construccions que haurà de salvar-se amb una escala.

L'erecció del baptisteri en aquest punt va provocar, sens dubte, una transformació urbanística significativa de la qual ens consta únicament el tall del carrer esmentat. Justament en aquest punt, la construcció tenia un dels accesos; l'altre –una petita porta heretada de la *domus* anterior– s'obria prop de l'angle S dels peus de la basílica.

En la part central se situa la piscina de forma octogonal a la qual precedí en el temps un altra, possiblement cruciforme, que es va posar de relleu en un dels costats –el NE– de la posterior.

El paviment de l'entorn immediat de la piscina va ser d'*opus signinum* substituït, més tard, per un altre d'*opus sectile* que es disposà al damunt.

La zona perimetral exterior –separada de la central per cancells disposats sobre un fonament corregut– va ser pavimentada amb *opus signinum*, observant-se igualment dos etapes sobreposades, ambdues del mateix tipus d'obra.

De la coberta es conserven els sistemes de sustentació, les bases de les columnes centrals i uns pilars de planta cruciforme en els angles que correspondrien a la primera fase, tal com es veu a través de la seva relació amb els paviments.

Les dependències annexes

La zona més desconeguda és l'entorn de la basílica, lloc on es van posar al descobert un con-

junt de murs i paviments que configuren un entramat d'habitacions originades en diferents fases de la vida del complexe episcopal.

Entre aquests testimonis estructurals cal diferenciar els que corresponen a l'etapa prèvia a la construcció de la basílica –les alt imperials, relacionades amb la *domus*– d'aquelles altres que van ser construïdes en funció de l'activitat religiosa, comunicades directament amb l'interior de l'aula basilical.

En tercer lloc, les transformacions posteriors –fonamentalment subdivisions de l'espai i substitució d'alguns murs– que tenen lloc quan aquest sector s'independitza, en ser tapiada la porta que les comunicava amb la basílica.

La cronologia

És un dels aspectes encara més difícils d'establir amb la documentació amb què comptem fins ara, són les diferents dates dels processos constructius i de les diferents remodelacions. Únicament podem referir-nos al moment de construcció de la basílica, data obtinguda amb els materials arqueològics –unes monedes i diversos fragments de ceràmica– que provenen d'un pou segellat pel paviment d'*opus signinum* i pels obtinguts del propi paviment –uns fragments de vasos estampats de procedència nordafricana i sudgàlica–.

De les reformes testimoniades en ambdós edificis, la remodelació de la decoració de la basílica sembla situar-se estilísticament a finals del s. VI i, històricament, en relació a la celebració dels concilis de Barcelona (540 i 599 d.C.).

Del baptisteri no disposem de cap data possible. En el decurs d'un dels treballs d'excavació va ser localitzada una moneda àrab que semblaria correspondre al moment de destrucció de l'edifici. Però cal revisar l'estratigrafia residual per donar aquesta dada com a fiable.

Potser, els moments de reforma constatats en un i altre edifici –com ara la remodelació de la piscina baptismal, de la zona central del baptisteri i la decoració de l'aula i del baptisteri– tingueren lloc en un mateix moment. Però, de cert, no saben res. Únicament els estadis de desaparició i substitució o ocupació definitiva del solar, primer per una necròpolis creada sobre les restes del baptisteri, amb tombes que se situen entre els s. IX i X i, després, per la construcció de la catedral romànica consagrada a mitjan s. XI. (1047).

La primera fase de la recerca

Per realitzar la primera fase de la recerca ha estat constituït un equip amb alumnes del taller de documentació del patrimoni històric i arqueològic de l'Escola Taller del Raval de Barcelona, la monitora del mòdul de documentació arqueològica i arqueològa Júlia Beltrán que ha compartit les tasques de direcció amb el signant de la present comunicació.

Les alumnes que han intervingut en la recerca són: Isabel Fernández, Pilar Fustero, Montserrat Inés, Anna Massó, Marta Pujol, Jordina Sales, Estrella Seoane, Eugènia Soria, Helena Yusta.

Han col·laborat també, en temes de dibuix Emili Revilla, monitor del mateix taller, i en l'anàlisi de recobriments Montserrat Pugés, restauradora del Centre d'Arqueologia de la Ciutat.

Com ja hem apuntat, l'objectiu principal és la reconstrucció històrica i formal del conjunt paleocristià que constitueixen la basílica i el baptisteri per a la qual cosa calia fer una anàlisi exhaustiva de les restes descobertes.

Des del punt de vista metodològic l'observació es va fer procedint a la neteja sistemàtica de cada mur i paviment amb la finalitat de:

- estudiar les tècniques constructives,
- la similitud dels morters emprats en la construcció de les estructures i en el recobriments de les parets.
- les relacions estructurals per tal de discriminar les fases d'edificació i establir així la seqüència constructiva.
- les pintures que decoraven els murs.
- finalment, localitzar l'estratigrafia residual que va quedar de les excavacions anteriors que ens podia donar alguna informació d'ordre cronològic.

El treball se centrà en dos zones sota la catedral gòtica:

1. Estructures localitzades sota la capella de Sant Marc.

Marquen fonamentalment les etapes entre la construcció de la basílica (s. V) i la construcció de la catedral gòtica (s. XIV).

Explicar els murs que semblen compartimentar, tancant, en la part posterior de l'aula paleocristiana, els espais intercolumnars

2. El mur SO de la basílica. Permet establir la seqüència constructiva entre la *domus* precedent i les construccions paleocristianes. També, la relació entre la basílica i el baptisteri i la canalització de la piscina.

1. La capella de Sant Marc

La capella de Sant Marc correspon a la segona capella lateral del costat de l'evangeli de la catedral gòtica de Barcelona. Fou bastida l'any 1432 juntament amb la de Santa Clara i Santa Caterina, i Sant Sever al costat de l'epístola (AINAUD; GUDIOL; VERRIE, 1947: 57).

La fonamentació de la capella gòtica se sobreposa en part a les estructures existents, com ara el mur sud-oest que tanca la basílica als peus, reaprofitant un dels murets intercolumnis de la nau central, així com l'angle nord de la catedral romànica que va quedar totalment integrat dins la fonamentació. Al mateix temps, es recolza sobre el paviment d'*opus signinum* de l'aula.

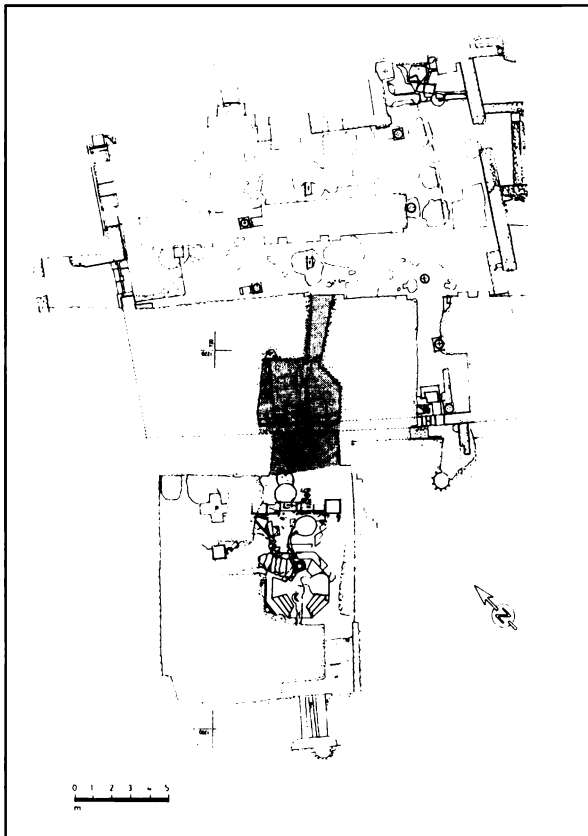
En la seva construcció es van utilitzar dos tipus de tècniques. La fonamentació del mur sud-est i part de la capçalera de la capella estan configurades per un parament de carreus disposats en fileres horitzontals amb les juntures regularitzades amb teules i maons. Aquest presenta elements reaprofitats, com els carreus amb restes de pintures al fresc que probablement pertanyien a la catedral

romànica. L'interior està format per un conglomerat de pedres i morter. La seva configuració, ens indica que va ser construïda mitjançant l'obertura d'una rasa prou ampla per possibilitar la utilització d'obra vista.

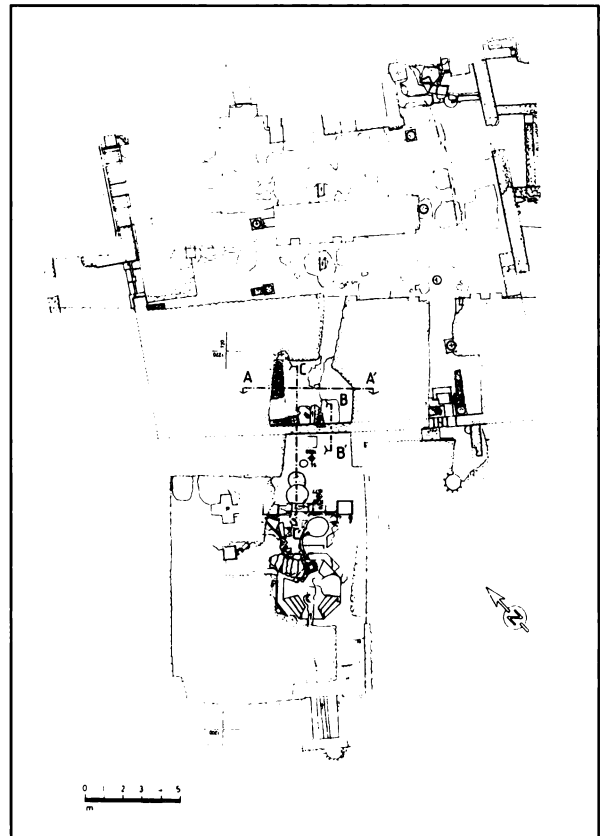
La fonamentació de la resta de la capçalera es constitueix reomplint una rasa amb pedres i morter, aparentment solidària amb el conglomerat del mur sud-est, encara que sense cap tipus d'aplacat. La situació d'aquesta última coincideix amb dues canalitzacions sobreposades que recorren paral·leles a la façana de la catedral romànica. La superior recolliria les aigües brutes, mentre que la inferior portaria aigua potable a través d'un tub ceràmic vidrat protegit per un prisma.

La posició física de les canalitzacions, en relació a la fonamentació de la capella, ens indica que les primeres es descalfen en part mitjançant l'obertura d'una rasa, quedant apuntalades pel gruix de terres restants. La rasa s'omple amb una massa de pedres i morter, quedant així reforçades per poder després recolzar-hi la resta de la fonamentació de la capella.

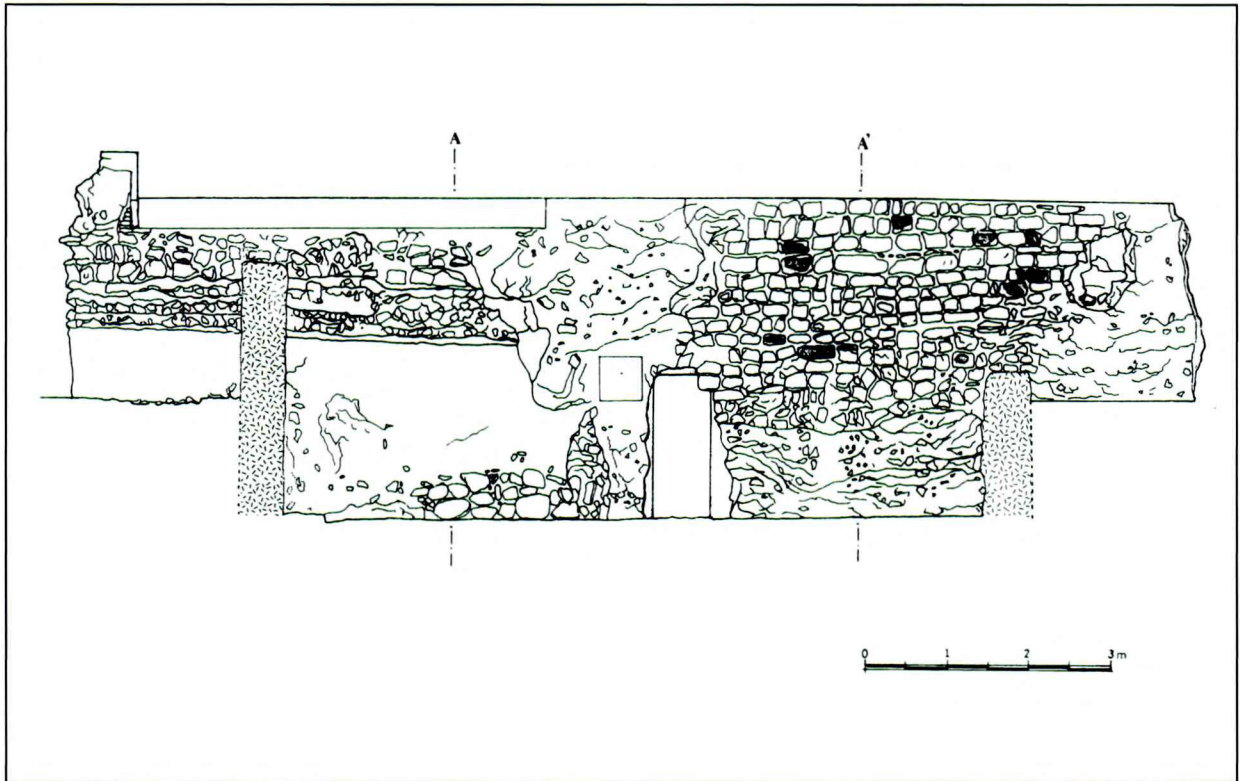
La documentació recull que entre 1347 i 1356

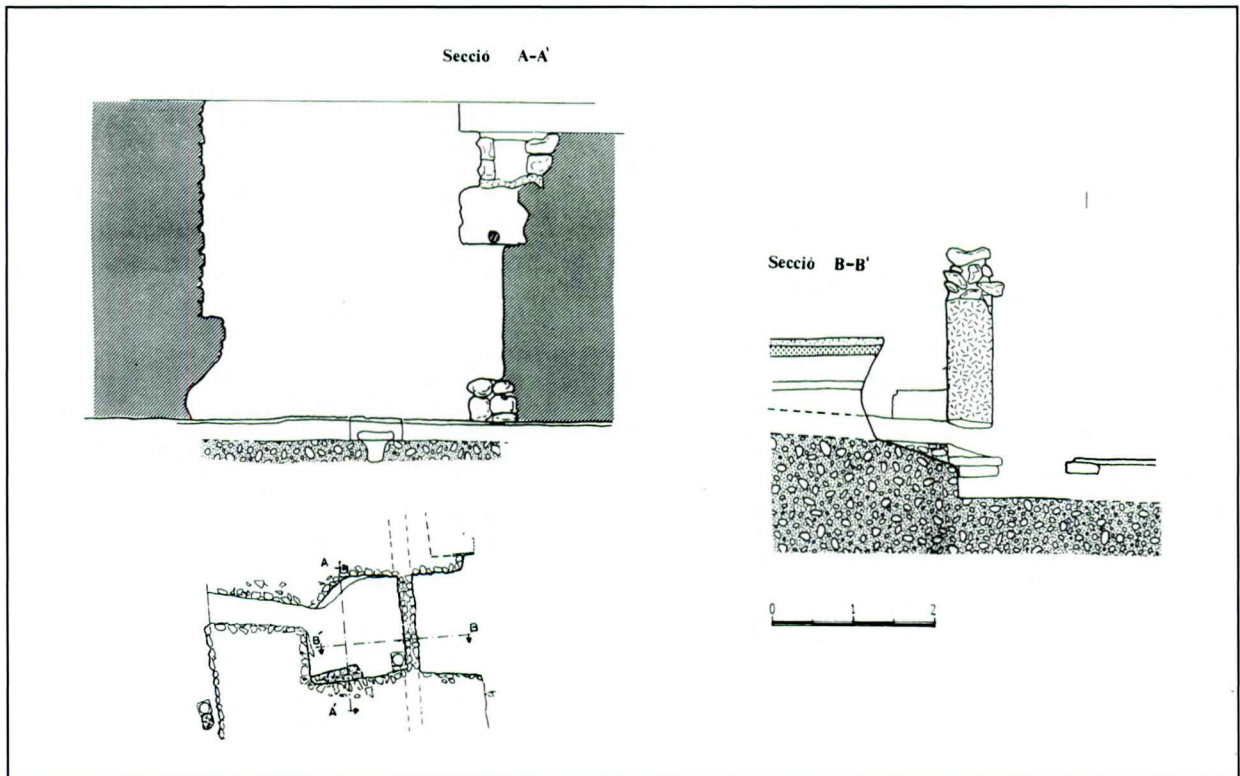
4. En trama, zona objecte de l'actual estudi, sota la capella de Sant Marc de la Catedral.

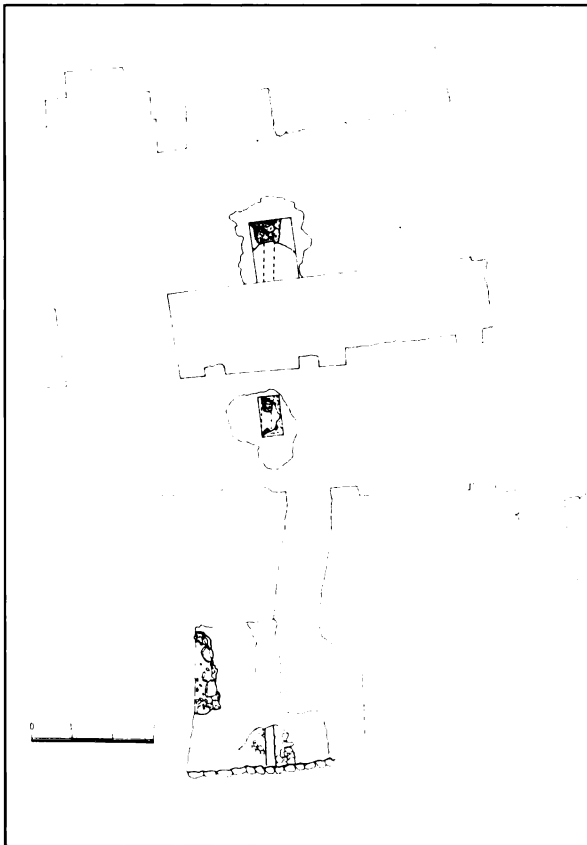
5. Localització de les seccions.

6. Desenvolupament de l'alçat dels fonaments de la capella de Sant Marc i estructures anteriors en relació als nivells de la basílica –l'inferior– i el baptisteri situat en un pla superior.

7. Seccions transversal –A-A'– i longitudinal –B-B'– de l'àmbit excavat sota la capella de Sant Marc.

8. Planta de la basílica amb les restes localitzades de la canalització de desguàs de la piscina del baptisteri.

es va dur a terme una important portada d'aigües a la ciutat, probablement provinent de la Serra de Collcerola, així com d'una mina situada a Pedralbes. La conducció de l'aigua es va realitzar amb tubs ceràmics subterranis (RUBRIQUES DE BRUNIQUER IV, 267; VOLTES, 1967: 27).

Igualment tenim notícies d'una concòrdia l'any 1335 entre la ciutat i el Capítol de la catedral, mitjançant la qual la catedral rebria aigua d'aquesta nova xarxa de distribució a canvi de la donació d'unes terres –actual Plaça Nova– i d'ajut econòmic pel finançament de les obres hidràuliques (RUBRIQUES DE BRUNIQUER IV, 268; VOLTES, 1967: 28).

Creiem que el tram conservat al subsòl podria correspondre a un dels ramals d'aquesta conducció d'aigües, el que confirmaria la posterioritat de la fonamentació en relació a les canalitzacions. Actualment, es pot apreciar a l'interior dels tubs gran quantitat de concrecions calcàries, fet igualment recollit per la documentació de l'època, quan se'ns parla de les dificultats ocasionades per la gran calcarietat de l'aigua (VOLTES 1967: 28).

El fet que s'utilitzin dues tècniques en la cons-

trucció dels fonaments de la capella de Sant Marc, pot ser el resultat de diferents etapes d'obra. Sabem que la construcció del costat de l'evangeli fins a la capella de Sant Bernardí, immediatament anterior a la de Sant Marc, resta finalitzada abans de 1346, (Liber Camissie, fol. 9), i fins el segle següent no es reprengueren les obres de tancament de la catedral gòtica.

D'altra banda, l'existència de les canalitzacions al nord-oest degué condicionar, lògicament, la solució constructiva adoptada, al mateix temps que ens indica la necessitat de conservar en ús la conducció d'aigua, encara que el conducte superior va quedar embussat –durant les obres– per filtracions de la clada del morter de calç de la fonamentació gòtica.

2. Baptisteri i basílica Paleocristiana

– Mur sud-oest de la basílica

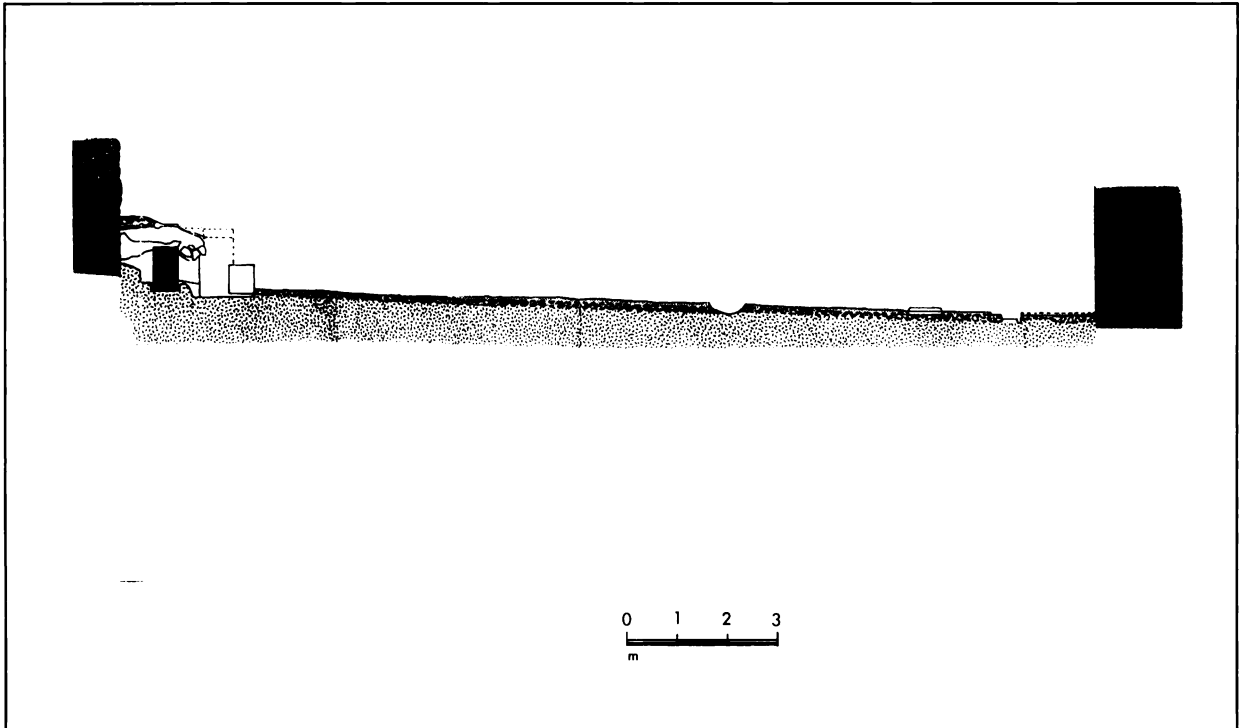
La basílica va ser aixecada al segle V d.C. i fou situada a l'angle nord de la ciutat, tocant a la muralla. El nou edifici va reaprofitar la façana d'una *domus* romana com a mur de tancament dels peus, el que va condicionar la direcció de l'edifici religiós. El baptisteri, adossat a aquest mur, va ocupar part d'un vial.

Aquest mur, d'*opus incertum*, que es recolza directament sobre el tortorà, va servir de paret mitgera i de comunicació entre la basílica i l'edifici baptismal a través d'una obertura preexistent. La reutilització d'aquest buit explica el fet que la porta no es trobi al centre de la nau –sinó desviada cap al costat de l'epístola– i que no estigui a nivell del terra, pel que es va fer necessària la construcció d'uns graons.

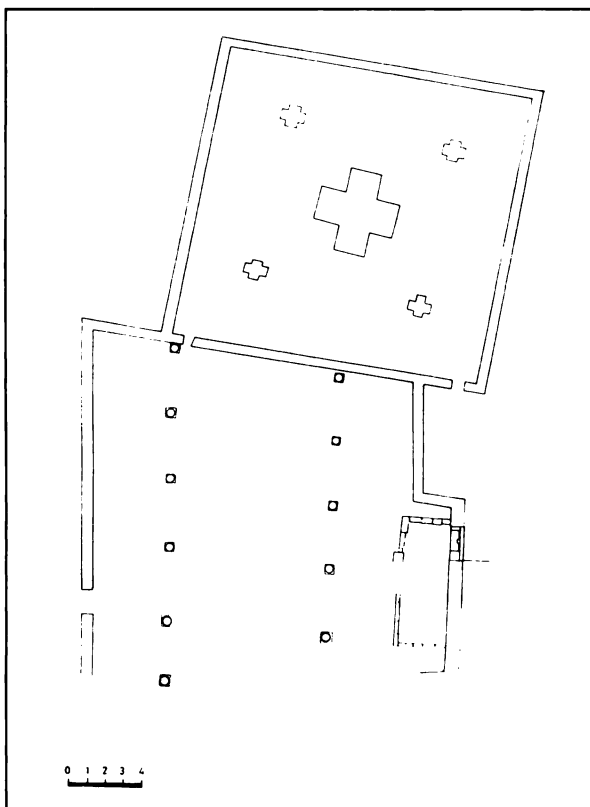
Originàriament correspondria a una porta d'entrada a la *domus*. El desnivell existent, en aquest indret, entre l'exterior i el llindar primitiu de l'obertura (54 cm) va quedar compensat amb la pavimentació del vial. La diferència de cota restant quedaria reduïda a uns graons.

En el parament del mur que dona a l'interior de la basílica s'observen diverses sobreposicions de capes que corresponen si més no a dos arrebossats, un d'ells amb restes de pintura al fresc.

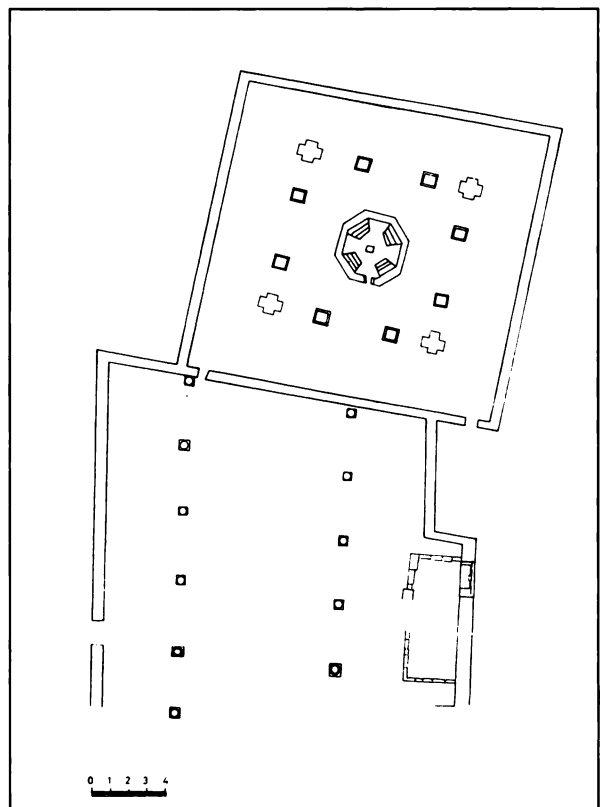
L'últim d'aquests arrebossats presenta un engruiximent per tal d'adaptar-se a una de les columnes de la nau central de la basílica. Aquest fet l'hem de relacionar amb la construcció dels murets intercolumnis, que funcionarien com

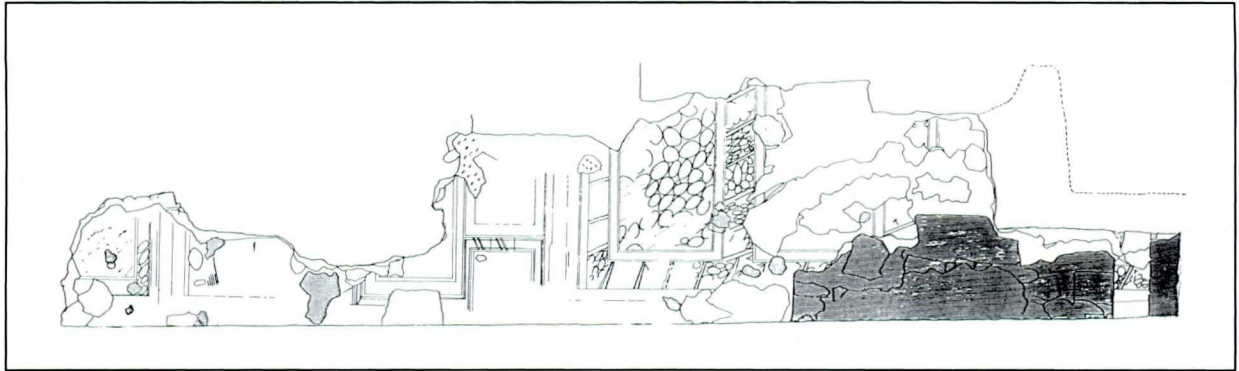
9. Secció longitudinal de la basílica des de la porta localitzada sota la capella de Sant Bernadí.

10. Restitució en planta de la primera fase del baptisteri, amb la piscina cruciforme.

11. Restitució en planta de la segona fase del baptisteri amb la piscina octogonal.

12. Alçat del mur lateral de la basílica amb les restes de la pintura.

envans, probablement deguts a una necessitat de compartimentació de l'espai per raons litúrgiques. Descartem la finalitat de travada d'aquests envans, ja que tècnicament no tenen cap funció de suport.

S'haurien de diferenciar aquest murets d'altres elements existents a la basílica, com el que es troba junt al mur que tanca l'edifici pel sud-est, que sí podria respondre a una funció de reforç.

Pel que fa al parament de l'interior del baptisteri, per sota dels seus nivells d'ús, es poden apreciar restes del revestiment exterior de morter de calç, que correspondria a la façana de la *domus* romana.

El mur és atravesat per la canalització que desallotjava l'aigua de la piscina baptismal amb direcció NO. L'acusat desnivell del terreny existent entre la basílica i el baptisteri, com ja hem esmentat, va obligar a realitzar el traçat de la canalització mitjançant dos trams situats a diferents nivells.

El primer tram, fet d'obra, sortia de la piscina, arribava fins al mur romà i l'atravesava. En aquest punt enllaçaria amb l'altre tram molt més baix, excavat al terreny natural, i desallotjaria les aigües cap a l'exterior per sota del paviment de la basílica, mantenint una suau pendent del 3%.

El desnivell existent entre els dos trams crearia un petit salt d'aigua, possiblement canalitzat a través d'un colze. Desconeixem la solució de cobriment d'aquest, ja que no s'ha conservat cap resta arqueològica que ens pugui proporcionar alguna dada al respecte.

En el paviment d'*opus signinum* de la basílica es pot apreciar una de les traces d'una rasa recoberta de nou que coincideix amb el recorregut de la canalització. Podria respondre a la seva construcció, la qual cosa indicaria la posterioritat del baptisteri en relació a la edificació de la basílica, o bé podria tractar-se simplement d'una refecció.

A la part superior del mur romà es conserva una acumulació de pedres irregulars de diferents tamanyes, que si bé podria semblar una reparació, el fet que aquest element s'entregui a les canalitzacions que recorren paral·leles a la catedral romànica, ens indica la seva posterioritat. Creiem doncs, que formaria part d'algun element constructiu avui desaparegut, totalment independent del mur romà, del que només ens resta aquesta petita evidència.

Durant els treballs de neteja, i dins la canalització inferior adherida al tortorà, es va trobar una moneda imperial de bronze pertanyent a la seca d'Arelatum (383-388 d.C.). Es tracta d'una imitació que correspon a la necessitat de moneda fraccionària respecte al valor nominal d'AE2.¹ Aquestes monedes es deixaren d'encunyar el 395 d.C., retirant-se de la circulació a principis del segle V d.C., encara que a Hispània apareixen en estrats molt tardans, com s'ha pogut documentar en diferents excavacions a la Península (MAROT, 1987: 171, 245).

BIBLIOGRAFIA

- ADROER, A.M., 1965. Últimos hallazgos en la basílica de Barcelona. *Cuadernos de Arqueología e Historia de la Ciudad VIII*. Barcelona.
- ADROER, A.M., 1967. Estudio de la cerámica *terra sigillata* hallada al excavar la Basílica paleocristiana de Barcelona. *Cuadernos de Arqueología e Historia de la Ciudad, X*, Barcelona.
- AINAUD, J.; GUDIOL, R.; VERRIE, F.P. 1947. Edificios religiosos de los siglos XIII-XVIII. *Catálogo Monumental de España*. Barcelona. 43-70.
- BALIL, A., 1954. Las excavaciones de Barcelona tardorromana en la calle de los Condes de Barcelona. *Zephyrus*, 5. Salamanca.
- BARRAL, X., 1982. Transformacions de la topografia urbana a la Hispania cristiana durant l'antiguitat tardana. *II Reunió d'arqueologia paleocristiana hispànica*. Barcelona.

- CAMPRUBI, F., 1962. Monumentos paleocristianos de Barcelona. *Cuadernos de Arqueología e Historia de la Ciudad*, III.
- DURAN, A., 1957. *Noticia y Guía de las excavaciones de la calle Condes de Barcelona. Foro Romano, Basílica Paleocristiana y Edificaciones Posteriores*. Barcelona.
- DURAN, A., 1973. *Barcelona i la seva Història. La formació d'una gran ciutat*. Barcelona.
- GRANADOS, O., 1978. Notes d'arqueologia romana de Barcino: una imitació de la forma 1/3 de sigillata lucente de fabricació local. *Fonaments*, Vol. I, 107-108.
- GRANADOS, J.O., 1987. *Notas sobre el estudio del foro de la colonia Barcino. Los foros romanos de las provincias occidentales*. Madrid.
- GRANADOS, J.O., 1987. Las transformaciones de la colonia Barcino. Reformas urbanas entre el siglo V y el siglo XI. *Actas del Segundo Congreso de Arqueología Medieval Española*. Madrid.
- GRANADOS, J.O., 1991. Estructura Urbana de la Ciudad Romana. *Història de Barcelona. I La ciutat antiga*. Barcelona.
- GRANADOS, J.O., 1993. Notes sobre la basílica y el baptisterio de Barcelona. *Homenaje al Prof. Juan Maluquer de Motes*. (en premsa).
- GRANADOS, J.O., 1993. Barcelona a la baixa romanitat. *III Congrés d'història de Barcelona*.
- GRANADOS, J.O., MAR, R. RESTITUCIÓ; NOGUERA, M.N., ORTEGA M.N., TOCANCIPA, C.L., *Restitución arquitectónica y volumétrica del baptisterio paleocristiano de Barcelona*.
- GRANADOS, J.O., Liber Camissie. Arxiu de la Catedral.
- MAROT, T. 1987. *Circulació monetaria a Barcino*. Tesi de Llicenciatura.
- PALOL, P. *La basílica de Barcelona. Arqueologia Cristiana de la Hispania Romana*.
- RUBRIQUES DE BRUNIQUER, 1915. *Ceremonial dels magnífichs consellers i regiment de la ciutat de Barcelona*, Vol. IV. Institut Municipal d'Història.
- SOL, J., 1967. Hipòtesis sobre una abertura en la Basílica paleocristiana de Barcelona. *Cuadernos de Arqueología e Historia de la Ciudad*, X.
- VERRIE, F.P., 1969. Le baptistère de Barcelone. *Actes del VIII Congreso Internacional de Arqueología Cristiana*. Barcelona.
- VERRIE, F.P., 1975. Il battistero de Barcelona. *Actas del IX Congrès d'Arqueologia Paleocristiana*. Città del Vaticano.
- VERRIE, F.P., SOL, J., ADROER, A.M., PALOL, P., 1967. Excavaciones en la Basílica Paleocristiana de Barcelona. *Actas de la 1ª Reunión Nacional de Arqueología Paleocristiana de Barcelona*. Boletín Sancho el Sabio, X. 1966. Vitoria.
- VERRIE, F.P., SOL, J., ADROER, A.M., RODA, I., 1973. Actividades arqueológicas del Museo de Historia de las Ciudad en los últimos cinco años (1966-1970). *Actas del XII Congreso Arqueológico Nacional*. Jaén, 1971. Zaragoza.
- VERRIE, F.P., GRANADOS, J.O., PRADELL, J., 1980. *Fragments de pintura mural de tradició romana, d'època paleocristiana*. Barcelona Restaura.
- VOLTES BOU, P. 1967. *Historia del abastecimiento del agua de Barcelona*, Barcelona.

